

Każda z czterdziestu sześciu ksiąg Biblii Hebrajskiej przeszła autonomiczny i złożony proces edycji, nosi więc ślady wielu interwencji i ekspansji redakcyjnych, które sukcesywnie modyfikowały i wzbogacały jej treść, doskonaliły formę literacką oraz precyzowały i pogłębiały teologiczne orędzie. W przeciwieństwie do edycji współczesnych książek, które zazwyczaj mają jednego autora i powstają w stosunkowo niedługim czasie, za ostateczną wersją zdecydowanej większości pism starotestamentowych kryje się wielu autorów i wiele środowisk pisarskich. Redakcja tych pism przebiegała przynajmniej w dwóch zasadniczych etapach. Pierwszy obejmował trudny do chronologicznego oszacowania, ale z pewnością bardzo długi okres powstawania i ustnego przekazu wszystkich wchodzących w ich skład źródeł i tradycji. Z kolei etap drugi to proces pisemnej dokumentacji oraz wielostopniowej i wielopłaszczyznowej redakcji owych oryginalnych przekazów, polegający na sukcesywnym zbieraniu, porządkowaniu, a następnie literackim i teologicznym opracowaniu materiału źródłowego. Stąd w aktualnych wersjach ksiąg Starego Testamentu można natknąć się na wiele autonomicznych źródeł, którym redaktorzy biblijnych tradycji nadawali nazwę „ksiąg”. Teksty biblijne mówią na przykład o: Księdze Genealogii lub Rodowodów (por. Rdz 5,1), Księdze Wojen JHWH (por. Lb 21,14-15), Księdze Sprawiedliwego (por. Joz 10,13; 2 Sm 1,18)²⁰,

²⁰ Księga Sprawiedliwego i Księga Wojen JHWH są w kręgach egzegetów często zestawiane, a nawet utożsamiane ze sobą jako dwa uzupełniające się źródła, z których korzystał redaktor Pięcioksięgu i deuteronomistyczny redaktor cyklu Księga Jozuego-Druga Księga Królewska. Księga Wojen JHWH, do której odwołuje się Księga Liczb (Lb 21,14-15, a być może także Lb 21,17-18.27-30), była prawdopodobnie zbiorem tekstów poetyckich, które sławiły militarne zwycięstwa Boga Izraela odniesione w okresie wędrówki Mojżesza przez pustynię i opisywały granice ziem Zajordania i Kanaanu zdobytych przez Jozuego. Wiele wskazuje na to, że analogiczną kolekcją poetyckich tradycji była również Księga Sprawiedliwego, powstała prawdopodobnie w epoce Dawida i Salomona, a dokumentująca istotne zdarzenia z okresu podboju Syro-Palestyny przez Jozuego (por. Joz 10,12-13) oraz rodzącej się monarchii (por. 2 Sm 1,17-27). Nie jest wykluczone, że do tego zbioru poematów

Księżde Dzieł Salomona (por. 1 Krl 11,41)²¹, Księżde Kronik Królów Izraela (por. np. 1 Krl 14,19; 15,31; 16,5.14.20.27; 22,39; 2 Krl 1,18; 10,34), Księżde Kronik Królów Judy (por. np. 1 Krl 14,29; 15,7.23; 22,45; 2 Krl 8,23)²², Księżde Królów Izraela (por. 2 Krn 20,34; 24,27), Księżde Królów Izraela i Judy (1 Krn 9,1; 2 Krn 27,7; 35,27), Księżde Królów Judy i Izraela (por. 2 Krn 16,11; 25,26) czy Księżde Kronik (por. Ne 12,23). W tradycjach Starego i Nowego Testamentu pojawiają się też inne zbiory tekstów źródłowych określane jako księgi: Księga JHWH (por. Iz 34,16), Księga [zwój] proroka Izajasza (por. 2 Krn 26,22; Łk 20,42; 4,17-20), Księga Jeremiasza (por. Jr 25,13; 30,2; 36,2.32; 45,1; 51,60), Księga wizji Nahuma (por. Na 1,1), Księga Kronik Królów Medów i Persów (por. Est 10,2), Księga Pamięci Kronik Dni (por. Est 2,23; 6,1)²³ czy Księga Psalmów (por. Łk 20,42; Dz 1,20)²⁴.

Oceniając formę, treść i obszerność wyżej wspomnianych źródeł, można założyć, że redaktorzy poszczególnych ksiąg Biblii Hebrajskiej darzyli największym szacunkiem teksty (księgi) prawa, które najczęściej przypisywali Mojżeszowi, jak na przykład Księgę [Prawa, Przymierza] Mojżesza (por. Wj 24,4.7; Pwt 31,24.26; Joz 1,8; 8,31.34; 2 Krl 22,8-10; 2 Krn 17,9; 25,4; 34,14-16; 35,12;

należała modlitwa konsekracyjna wygłoszona przez Salomona podczas poświęcenia świątyni jerozolimskiej (por. 1 Krl 8,12-13; por. też wersję Septuaginty) i pieśni zwycięstwa sławiące moc JHWH, które wyśpiewała Miriam (por. Wj 15,20-21) czy Debora (por. Sdz 5,1-31). Por. P. L o g a n, hasło „Book”, w: *Holman Illustrated Bible Dictionary*, red. C. Brand, Holman Bible Publishers, Nashville 1998, s. 231.

²¹ Źródło to prawdopodobnie utrzymane było w formie biografii króla Salomona, który umocnił rządy dynastii dawidowej w Jerozolimie. Prócz tekstów o jego dojściu do władzy i sukcesach administracyjno-kulturowych, które obecnie leżą u podstaw biblijnych tradycji zawartych w Drugiej Księżde Samuela i Pierwszej Księżde Królewskiej (por. 2 Sm 12,24-25; 1 Krl 1,1-3,15; 4,1-10,29), w zbiorze tym znajdowały się przekazy podkreślające nadzwyczajną mądrość i doświadczenie monarchy (por. 1 Krl 3,16-28).

²² Księgi Kronik Królów Izraela i Księgi Kronik Królów Judy nie należy mylić z biblijnymi Księgami Kronik, które należą do najmłodszych tradycji historycznych wchodzących w skład Biblii Hebrajskiej. Według tradycji żydowskiej Księgi Kronik spisał pisarz Ezdrasz po powrocie z niewoli babilońskiej (por. 2 Krn 36,22-23; Ezd 1,1-3a) w roku 458, szczegółowa analiza ich treści dowodzi jednak niebicie, że powstały znacznie później, to znaczy na przełomie czwartego i trzeciego wieku przed Chrystusem. Księgi Kronik Królów Izraela i Księgi Kronik Królów Judy były natomiast o wiele starszymi źródłami, skoro stanowiły stały punkt odniesienia już dla deuteronomistycznego redaktora Ksiąg Królewskich tworzącego w siódmym i szóstym wieku przed Chrystusem (cytuje je aż 33 razy). Ten materiał źródłowy miał prawdopodobnie postać historiograficznych sumariów, które dokumentowały listę władców Izraela i Judy, a także najważniejsze fakty z dziejów tych dwu sąsiadujących i rywalizujących ze sobą monarchii.

²³ Tradycje i informacje cytowane przez redaktora Księgi Estery opierają się prawdopodobnie na znanym mu materiale źródłowym zaczerpniętym z archiwów Królestwa Medów i Persów, który odnosił się do rządów dwóch władców: Kserksesa I (panującego w latach 486-465 przed Chrystusem) i Dariusza II (panującego od 423 do 404 roku przed Chrystusem).

²⁴ Zob. J.P. H y a t t, *The Writing of an Old Testament Book*, „The Biblical Archaeologist” 6(1943) nr 4, s. 71-80.

Ezd 6,18; Ne 8,1; 13,1; Mk 12,26; Ga 3,10)²⁵ lub Jozuemu (por. Joz 24,26). Źródła te – w tradycjach biblijnych nazywane księgami – cieszyły się niepodważalnym autorytetem, ponieważ zawierały przykazania JHWH i zostały zakomunikowane przez Niego w kontekście rytualnego błogosławieństwa lub przekleństwa, przywołującego teologiczną zasadę Bożej retribucji. Przestrzeganie utrwalonych na piśmie nakazów JHWH traktowane było w Izraelu jako warunek konieczny zachowania przymierza z Bogiem ojców i radowania się gwarancją trwałości Jego obietnic (por. Pwt 28,61; 29,20-21.27; 30,10; Ps 40,7). Z porównywalną estymą redaktorzy Biblii Hebrajskiej traktują teksty wyroczni JHWH, które nazywają ogólnie Księgą [Proroctw] (por. Wj 17,14) lub przypisują je konkretnym prorokom i widzącym, aktywnym w Izraelu i Judzie od czasów Samuela (por. 1 Sm 3,19-21). Oprócz tekstów proroków klasycznych, którzy pozostawili po sobie obszerną i bogatą teologicznie spuściznę literacką w formie ksiąg²⁶, obecna wersja Biblii Hebrajskiej zawiera wiele mniejszych i znacznie starszych tradycji prorockich, które również nazywa księgami. Najwięcej tego typu źródeł utrwalają redaktorzy pierwszej i drugiej Księgi Kronik, którzy w opracowywanym materiale narracyjnym przywołują: Księgę Kronik Samuela „Widzącego” (por. 1 Krn 29,29), Księgę Kronik Proroka Natana (por. 1 Krn 29,29; 2 Krn 9,29), Księgę Kronik Gada „Widzącego” (por. 1 Krn 29,29)²⁷, Proroctwo Achiasza z Szilo (por. 2 Krn 9,29), Wizje „Widzącego” Iddo o Jeroboamie synu Nebata (por. 2 Krn 9,29), Kroniki Proroka Szemajasza i „Widzącego” Iddo

²⁵ Na podstawie biblijnych tradycji można zakładać, że Mojżesz udokumentował w formie trwałego zapisu fakt zawarcia dwustronnego przymierza Izraelitów z Bogiem JHWH na Synaju (por. Wj 24,7). Treścią tego zapisu (zwoju) była kolekcja praw i zobowiązań religijno-moralnych, które w aktualnej wersji Księgi Wyjścia znajdują się w obrębie materiału źródłowego (por. Wj 20,23-23,33). Do tego zwoju (księgi), który prawdopodobnie funkcjonował jako wykładnia żydowskiego prawa w środowiskach świątynnych Jerozolimy w siódmym i szóstym wieku przed Chrystusem, odwołuje się tekst o rządach króla Judy Jozjasza (por. 2 Krl 23,2.21; 2 Krn 34,30). Z czasem księga ta została prawdopodobnie poszerzona o nowe przepisy prawne i kultyczne i przyjęła nazwę Księgi Prawa (por. 2 Krl 22,8). Wiele wskazuje na to, że jej treścią był zapis tak zwanego kodeksu deuteronomicznego, który dokumentuje aktualna wersja Księgi Powtórzonego Prawa (por. Pwt 12-26). Prawo to stało się podstawą reformy społeczno-religijnej przeprowadzonej przez Jozjasza w 622 roku przed Chrystusem (por. 2 Krl 23,3.4-25) (por. S m i t h, dz. cyt., s. 662n.; T.D. A l e x a n d e r, hasło „Book of the Covenant”, w: *Dictionary of the Old Testament: Pentateuch*, red. T.D. Alexander, D.W. Baker, InterVarsity Press, Downers Grove 2003, s. 95-100).

²⁶ Do tej grupy tekstów natchnionych (hebr. n^obi'im) Biblia Hebrajska zalicza trzy księgi tak zwanych proroków większych (Izajasza, Jeremiasza i Ezechiela) oraz dwanaście ksiąg tak zwanych proroków mniejszych (Ozeasza, Joela, Amosa, Abdiasza, Jonasza, Micheasza, Nahuma, Habakuka, Sofoniasza, Aggeusza, Zachariasza i Malachiasza).

²⁷ W tych trzech ostatnich przypadkach oryginalnych źródeł prorockich Kronikarz nie używa terminu „sēper” („księga”), lecz jego synonimu „dibrē”, który dosłownie tłumaczy się jako „[spisane] słowa (czyny, dzieje)”. Na przykład w Księdze Estery występuje sformułowanie „sēper dibrē” oznaczające księgę [spisanych] słów, czynów lub dziejów (por. Est 10,2).

(por. 2 Krn 12,15), Midrasz Proroka Iddo (por. 2 Krn 13,22), Kroniki Jehu, syna Chananiego (por. 2 Krn 20,34), Wizje Proroka Izajasza (por. 2 Krn 32,32) czy Kroniki Chozaja (por. 2 Krn 33,19). Tradycje prorockie komunikowane tak w formie przekazu ustnego (jako wyrocznie i wizje prorockie), jak i w postaci trwałego zapisu (w zwojach, księgach, listach – por. Jr 29,1-32; 30,1; 36,1-32) traktowane są w Biblii Starego i Nowego Testamentu z największym respektem, jako wyraz woli Boga JHWH, która zawsze się wypełnia (por. Mt 26,56; Łk 3,4; 4,17; Dz 7,42; Ap 22,7.9-10.18).

Autorzy wszystkich oryginalnych tradycji, które weszły w skład Biblii Hebrajskiej, a także ich późniejsi redaktorzy, postrzegali je nade wszystko jako słowo Boga objawione Izraelitom na kolejnych etapach ich dziejów przez pośredników wybranych przez JHWH. To Boże słowo – zakomunikowane najpierw w formie ustnej, a potem pisanej – w ujęciu samej Biblii zawsze traktowane jest jako wyraz zbawczej obecności, wierności i miłości JHWH do narodu wybranego oraz drogowskaz kierujący na drogę prowadzącą do jego duchowego i społeczno-kulturowego wzrostu. Biblia Hebrajska stanowi dla Izraelitów teologiczną dokumentację ich historii zbawienia od okresu patriarchów do epoki drugiej świątyni (od roku 538 przed Chrystusem do 70 po Chrystusie), akcentującą wyjątkową bliskość i łaskawość JHWH. Jednocześnie jest ona dla nich zapisem Bożego prawa, które stanowiło podstawę przymierza z JHWH oraz definiowało ich religijno-narodową tożsamość na tle pozostałych cywilizacji starożytnego Bliskiego Wschodu. Jako najbardziej reprezentatywny i doskonały owoc systemu społeczno-prawnego i religijno-kulturowego Izraela, Biblia Hebrajska nie tylko konkurowała z literackim dorobkiem kultur Mezopotamii, Egiptu i Syro-Palestyny, ale pod wieloma względami go przewyższyła, zwłaszcza gdy chodzi o regulacje prawne²⁸ oraz zaoferowany cywilizacjom politeistycznym monoteistyczny wzorzec religijny.

Biorąc zaś pod uwagę niezmiernie szeroki wachlarz literackich środków wyrazu oraz historiograficzne i teologiczne bogactwo Biblii Hebrajskiej, należy stwierdzić, że mogła ona śmiało konkurować ze sztandarowymi dziełami poetyckimi i epickimi starożytnego Bliskiego Wschodu. Literackie bogactwo Biblii zaczęto odkrywać i doceniać od epoki renesansu i reformacji, a jej

²⁸ Wyższość prawodawstwa biblijnego nad regulacjami prawnymi Mezopotamii, Egiptu i Syro-Palestyny najwyraźniej widoczna jest w sposobie podejścia do najuboższych i najbardziej zmarginalizowanych warstw społecznych w Izraelu: obcokrajowców, sierot, wdów, niewolników i robotników najemnych (por. Wj 22,20; 23,9; Kpł 19,33-34; Pwt 1,16-17; 10,18-19; 16,11.14; 26,11-12; 27,11-26; Ps 146,9) (zob. T. K r a p f, *Traditionsgeschichtliches zum deuteronomistischen Fremdling-Waise-Witwe-Gebot*, „Vetus Testamentum” 34(1984) nr 1, s. 87-91; N. L o h f i n k, *Poverty in the Laws of the Ancient Near East and the Bible*, „Theological Studies” 52(1991) nr 1, s. 34-50; J. v a n d e r P l o e g, *Les pauvres d’Israël et leur piété*, „Oudtestamentische Studiën” 7(1950), s. 242-270; por. V. H. M a t t h e w s, D. C. B e n j a m i n, *Social World of Ancient Israel (1250-587 BCE)*, Baker Publishing Group, Grand Rapids 1993, s. 86n.).

niepowtarzalny styl narracji i oryginalne wątki tematyczne są do dzisiaj stałą inspiracją i wzorcem dla wielu poetów i pisarzy²⁹. Obrazowy opis postaci i zdarzeń, wnikliwa i wielopłaszczyznowa analiza świata ludzkich uczuć, postaw i doświadczeń, a także waga i sposób rozwiązania poruszanych problemów egzystencjalnych, moralnych i społeczno-kulturowych przesądziły o tym, że księgi biblijne trafiły na stałe do kanonu literatury pięknej.